VARGA RÓZSA

BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE ÉS A NÉPI ÍRÓK

Bajcsy-Zsilinszky Endre politikai működését, irodalmi munkásságát meghatározó ideológiai, eszmei nézeteit a nagy vonalakban általánosító történész és irodalomtörténész közvélemény általában a népies ideológiával rokonítja, illetőleg azonosítja. A népi írók és Bajcsy-Zsilinszky Endre politikai mozgalma összetalálkozásának történelmi lehetősége 1928-tól 1945-ig több esetben is adva volt, de a negyvenes években kibontakozó népfront-politikában megvalósult együttműködésig ez többnyire csak lehetőség maradt. Ideológiájának alapvonásait — ugyanúgy mint a népiesekét, — a magyar társadalom polgári fejlődésének megoldatlanságából és a magyar proletariátus forradalmának bukásából eredő problémák határozzák meg. „Harmadik utas" programjával időben megelőzte a népi írók ideológusait, így azoknak bizonyos vonatkozásokban szellemi elődje is volt, de annak ellenére, hogy a már kialakult népies mozgalom vezéregyéniségei és Bajcsy-Zsilinszky részéről, a harmincas évek elejétől a negyvenesekig az egymáshoz közeledés igénye és szándéka nem hiányzott, a Nemzeti Radikalizmus társadalmi és politikai programja mindvégig különálló, a népi írók egyetlen ágának programjával és ideológiájával sem azonosítható politikai irányzat maradt. A Nemzeti Radikális Párt 1934—35-ben állt történelmi fejlődésének csúcsán, ebben az időben köréje csoportosultak a toborzódó népi írók is, azonban az 1935-ös választásokon Gömbös demagóg, s ahol szükségesnek látta, brutálisan agresszív fasiszta módszerekkel Bajcsy-Zsilinszky pártját megbuktatta. 1935-től Bajcsy-Zsilinszky Endre egyre inkább elszigetelődött, sorra elvesztette politikai fórumait, pártja feloszlott, lapját mások veszik át, s ő maga, szűkebb körével együtt a 30-as évek végén csatlakozott a Kisgazdapárthoz ahol a körülbelül ez időben kezdődő radikalizálódási folyamatot nagymértékben felerősítette. Csatlakozása a többségükben paraszti politikusokhoz, a „népi" politikán belül nagy változásokat nem idézhetett elő, a nemzetközi események determináló hatása alól kitörni, Bajcsy-Zzilinszkynek és a kizgazdapárti politikusoknak az uralkodó osztályokhoz, elsősorban Horthyhoz való ellentmondásos viszonya következtében ekkor már nem volt lehetőség. Szerepe a Kisgazdapártban és később a Nemzeti Parasztpártot helyettesítő Szabad Szóban kettős. Erősítette egyrészt az ebben a táborban amúgy is meglevő nacionalista tendenciákat, másrészt — s a politikai események alakulása szempontjából ennek van nagyobb jelentősége — következetes függetlenségi politikájával, s az ennek érdekében folytatott aktív harc vállalásával, azokat a politikusokat, politikai fórumokat és csoportosulásokat, akikkel érintkezésbe lépett, aktivizálta az ellenállási mozgalom számára.

A Szabad Szó körül csoportosuló népi írók és politikusok körében 1939 végétől a politikai munka egyre inkább a kultúrális területekre szorult, s itt is állandóan az állami hatóságok akadályaiba ütközött. Az 1940-es évvel a helyzet nem változott, sőt, a politikai dezilluzionáltság 1940 közepére érte el mélypontját. A 39-es nyár végén, a Nemzeti Parasztpárt alakuló gyűléseinek tervezgetésekor sok helyen megbolydult a falu népe, a politikai érdeklődés hullámgyűrűi még a tél folyamán is visszhangot vetnek az olvasók lelkes leveleiben. A kormányzat azonban hajszát indít „az újjáéledt Márciusi Front" ellen (két rendkívül tanulságos rendőrségi

jelentést teljes szöveggel közlünk a jegyzetben[1], s egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a Márciusi Front nincs többé. Íróitól a várt támogatást a Szabad Szó nem kapta meg, aki csak tehette, a politikai élet harcteréről visszavonult az irodalom sáncai mögé. A lap szerkesztőségi körén belül is kiütköznek a nézeteltérések. Darvas József, Veres Péter egyre inkább háttérbe vonul, a politikai irányvezetés elbizonytalanodik, a lap mindenképpen válságba kerül. 1940 tavasza a letörtség, kilátástalanság tavasza. Hitler nyugat-európai előretörése megingatta az emberi

[1] Bizalmas úton a következőkről értesültünk: „A Szabó Pál vezetése alatt megalakult Nemzeti Parasztpárt eddig csupán a „Szabad Szó" c. hetilapon keresztül tartott kapcsolatot a mozgalom vidéki földműves híveivel, nyilvános szereplésre eddig nem került sor, miután a vezetők úgy gondolkoztak, hogy előbb szervezik meg a párt tömegeit, és csak azután tartanak zászlóbontó gyűlést.

Az eddigi propaganda során az elmúlt 6 hónap alatt állítólag 20 000-re emelkedett azoknak a száma, akik a pártba való belépésre késznek nyilatkoztak. Tény, hogy az egykori Dénes István-féle, valamint a Drozdy Győző elnöklete alatt működött pártok vidéki vezetőinek többségét sikerült az új alakulás részére megnyerni. Ezenkívül csatlakozásra bírták a FGP-nak azokat az agitátorait, akik a jelenlegi pártvezetőség mérsékelt politikájával elégedetlenek, vagy pedig a FGP jelenlegi térvesztesége miatt ebben a pártban pozícióra vagy mandátumra nem számíthatnak.

A „NP" számít arra, hogy fokozatosan magához vonja a FGP-nak azokat a tömegeit is, akik 1938-ban és 1939-ben különböző nyilaskeresztes pártok ígéreteiben bízva, az országgyűlési választások alkalmával nyilas jelöltekre szavaztak, de újabban kezdenek elfordulni ettől a mozgalomtól.

Jelenleg a „NP" a részletes pártprogram összeállításán dolgozik, amely után, de legkorábban augusztusban, valamely vidéki városban országos zászlóbontó naggyűlést tart. Áprilisban Bp-re hívják azt az 500 embert, akiket a párt nagyválasztmányába jelölnek, hogy ezekkel megvitassák és jóváhagyassák a pártprogramot. Bizalmas információnk szerint a pártprogram gerince az a radikális földreformkövetelés, mely a hitbizományok és 1000 holdon felüli nagybirtokok azonnali felosztását, a 200—1000 holdas nagybirtokok fokozatos leépítését követeli és Magyarországon az általános kisbirtokos, ill. kisbérleti rendszer meghonosítását kívánja.

Megfontolást érdemel az a körülmény, hogy ez a csendben, de elég nagy apparátussal dolgozó szervezkedés jelentős tőkék felett rendelkezik. A Múzeum krt. 15. sz. alatti „szerkesztőségben" 6 kisasszony végzi a levelezést. Jelentős összeget igényel a Szabad Szó fenntartása, mivel annak példányait egyelőre legnagyobbrészt ingyen küldik a falvakba. Külön nagy terhet jelent a Kelet Népe előkelő köntösben megjelenő irodalmi folyóirat fenntartása. Az a kezdeti feltevés, hogy a pártadminisztráció költségeit a FGKP fedezi, megdől azzal a ténnyel, hogy utóbbi maga is gondokkal küzd és kénytelen volt adminisztrációját racionalizálni. Sokkal alaposabb az a vélemény, hogy a háttérben levitézlett liberális politikusok állnak, akik ezzel a „népies" mozgalommal akarják a régi liberális, esetleg az októbrista rendszert nyeregbe segíteni.

Nagy megkönnyebbülést jelent a párt számára, hogy „falukutató" irodalmi tevékenységük miatt izgatásért elítélt vezetőségi tagjai (Erdei István, [!] Kovács Imre stb.) időközben a legutóbbi amnesztia következtében kegyelemben részesültek és így most ezek is kilépnek ideiglenes rezerváltságukból."

Bp. 1940. márc. 15-én

Dr. Sombor
rendőrfőtanácsos

MMI. Archívum A/IV. 2/5

Bizalmas úton a következőkről értesültünk: A „Márciusi Front"-hoz csatlakozott progresszív íróknak annakidején az volt a tervük, hogy országos pártmozgalmat indítanak, amely főleg a nincstelen mezőgazdasági lakosságot tömörítette volna, a középosztálybeli polgárságot pedig a 48-as eszmék jelszavaival radikális irányban akarta megszervezni.

A nagyarányúnak ígérkező mozgalom csakhamar megfeneklett, mivel a kezdeményező írók egy része az alakulás irányától merőben eltérő más politikai csoportosulások felé kezdett orientálódni, néhányan közülük (Erdélyi József, Sinka István) a nyilaskeresztes táborban helyezkedtek el. Csak egy kis csoport maradt meg az eredeti célkitűzések mellett, ez a csoport alakította meg Szabó Pál vezetésével a „Nemzeti Parasztpárt"-ot.

hiteket. Móricz Zsigmond is ebben az időben hirdeti meg „Hagyd a politikát, építkezz!"[2] jelszavát. „Azért mondom ezt, mert megrettenve és belesápadva látom: el vagyunk késve. . ." Móricz jelszava közhangulatot fejezett ki, az általános apolitikus desertióval szemben a Kelet Népe oldalain csak a munkásság egyes képviselői szólaltak fel. A Szabad Szó politikai vonalvezetésében bekövetkezett változásokat talán Kovács Imre cikkein lehet a legjobban lemérni. Az év elején, az új világra való felkészülés jegyében nagy lendülettel elindított társadalomtudományos jellegű cikkei később hónapos kihagyásokkal jelennek meg, s az egyes társadalmi fejlődési fokokat végigelemezve a végén már egészen más szemlélettel, mint ahogy az első cikkek alapján várni lehetett volna. A kezdeti történelmi materialista alapú társadalomelemzés abbamarad, az első cikkek tág horizontja a napi politika szűk keretei közé szorul, s a jövő perspektívája megakad Hitler európai győzelmeinél. „Amikor ez év elején elkezdtem e cikksorozatot — írja a zárócikkben —, azt gondoltam, hogy az emberi társadalom összes kérdéseit végigvizsgálhatom és úgy állapíthatom meg, hogy merrefelé megyünk és milyen lesz az új világ. Sok minden közbejött azonban és nem teljesíthetem ígéretem, így ma már csak a végső kifejlés törvényeit tárgyalhatom." A „végső kifejlést" Hitler világfelforgatásától, az „új, európai heroikus életforma" meghonosításától várja, amiről ugyan semmi kézzelfoghatót nem tud mondani, de annyit biztosra vesz, hogy a kataklizmából, amely az új háborúval szakadt az emberiség nyakába, a szegénység megszűntetésével kell kijusson a világ.[3] Veres Péter visszatekintő „Számvetés"-e[4] is pesszimista színezetű. Megállapítja, hogy a Szabad Szó eddigi eredményei csak negatívumok — nem árulta el eszményeit, nem adta el a népet —, s ezután sincs remény a parasztság életének megváltoztatására. Egyetlen lehetőség van: őrizkedni a nemzet ellenségeitől. „. . .azt követeljük a parasztság legjobbjaitól, hogy inkább ne csináljanak semmit, mintsem ellenfeleiket támogassák, akárcsak helyeslő bólogatásokkal is." S mit tehetnek ilyen helyzeben az írók? Szinte semmit. „Tőlünk, íróktól viszont senki se várhat paralmenti hadakozást. Nemcsak azért, mert nincs is alkalom és lehetőség, nincs pénz és szervezet a nagy választási hadjáratokra, de jóformán egyikünknek sincs se választó, se választható joga."[5] Darvas József távolról sem akarja elismerni, hogy :„Valóban vereség és a »had« szétzüllése lenne a némaság mögött, mint sokan gondolják és mondják."[6] Az elhallgatás oka a külpolitikai helyzet

---

Május elején a szétszóródott „márciusi ifjak" közeledtek egymáshoz és megállapították egymás között, hogy valamilyen formában állandó közösséget létesítenek. Mivel a fennálló párt politikai véleménykülönbségeket áthidalni nem tudták, elhatározták, hogy a Márciusi Front tagjai pártállásra való tekintet nélkül és politikai véleményük fenntartásával ismét rendszeresen összejönnek és előkészítik a későbbi együttes pártalakítást.

A társaság baloldali tagjai megnyugvással állapították meg, hogy lényeges ellentétek nincsenek a társaság tagjai között, az egy táborban való tömörülést inkább az a körülmény akadályozza, hogy a jobboldali tagok egzisztenciális okokból kénytelenek megtagadni a progresszív írókkal való közösséget. Elsősorban vonatkozik ez azokra a tagokra, akik mint szociális titkárok a kormány szolgálatába léptek, továbbá a nyilaskeresztes újságoknál elhelyezkedett írókra.

Az újjáéledt „Márciusi Front" vezető tagjai:

Kovács Imre, Illyés Gyula, Németh László, Szabó Pál, Erdélyi József, Sinka István, Erdei Ferenc, Féjja [!] Géza, Sárközy György, Szabó Zoltán, Sellyei József.

Védnökök:

Móricz Zsigmond, Zilahy Lajos, dr. Csekey István és Nagy Ferenc képviselő."

Budapest, 1940 május hó 16-án.

Dr. Sombor
rendőrfőtanácsos

MMI. Archívum A/IV/2/5

[2] Móricz Zsigmond: Hagyd a politikát, építkezz! Kelet Népe, 1940. 1. sz. 1—2. l.

[3] Kovács Imre: A kibontakozás. Szabad Szó, 1940. júl. 21. 1. l.

[4] Veres Péter: Számvetés. Szabad Szó, 1940. márc. 17. 3. l.

[5] Uo.

[6] Darvas József: A munka tovább folyik. Szabad Szó, 1940. márc. 24. 5. l.

rendkívüli feszültsége, mely egyelőre lehetetlenné tette az országon belüli nagyobb vállalkozásokat szellemi és politikai téren egyaránt. Megállni nem lehet, de hogyan tovább? „Az eszmék és tervek világában könnyen eltéved az ember, különösen, ha az egyenesnek fölvett úton újra és újra akadályok bukkannak elé. Valamit mindig kell csinálni, tehát csinálja azt, amit éppen lehet, de a sok kanyargó és kibúvó-keresés közben nem veszik-e el szeme elől a cél, amely felé menni akart? Ha nincsen valamiféle valóságos mértéke is, az eszméken és elképzeléseken túl?"[7] Mi lehet a mérték, ha az eszmék és elképzelések csődbejutottak? Más választ erre Darvas sem tud mondani Móricz jelszavánál, melynek lényege: megmaradni és felkészülni. „Művelődni! — ez a mai napok legfőbb parancsa a nép számára, ha nem akarja elveszíteni az önmaga erejében élő jobb jövendő lehetőségét."[8] Ez azonban túlságosan kevés és túlságosan általános ahhoz, hogy megnyugtató, iránytmutató lehessen. A népi írók a Szabad Szó oldalain is újra és újra felvetik a kérdést, mi az oka a megtorpanásnak. Egy évvel ezelőtt még nagy tervekkel, reményekkel indították útjára a Szabad Szót. „De maga a parasztság is a jó indulás útján volt A Szabad Szó táborában a parasztság legértékesebb és legöntudatosabb színe-java gyülekezett. S ez a gyülekezés történelemformáló erőnek ígérkezett." — írja Veres Péter ugyancsak a beváltatlan remények lelohadásának okait, s a további út lehetőségeit kereső cikkében.[9] Ebben az időben jelenik meg Kovács Imre nagy cikke[10] a Kelet Népében, melyben valósággal tetemre hívja a szétzüllött Márciusi Front íróit, s ezzel a cikkel indul meg tulajdonképpen az egész népies mozgalmat felmérő vita, melyből szinte egyetlen lap sem maradt ki, s mely elhúzódott egészen 1941-ig. Mint 1938-ban a Márciusi Frontot elemző nagy tanulmányában, most is Révai József látta meg leginkább a népi írók mozgalmában a széthullást előidéző fogyatékosságokat, s ő jelölte meg számukra ugyanitt az egyetlen lehetséges „valóságos mérték"-et: békepártiság a háborúval szemben és belső kapcsolat a munkásmozgalommal. „Ha ez meglesz — fejezi be cikkét Révai —, akkor a népies mozgalomból lehet még újra tényező Magyarországon." Egyelőre azonban egyik gondolatnak sincs még elég harcos tábora, sem a népi írók köreiben, sem azokon kívül.[11]

Közben a Szabad Szó anyagilag is válságba került. Átvételkor Mezőfinek a kért 70 000 pengőnek csak egy részét fizették ki készpénzben, s a hitelre kiállított váltók egy része Csoór Lajos (az Igazság c. lap kiadója) kezébe került, ami azzal a veszéllyel járt, hogy a Szabad Szó vagy megszűnik, vagy teljesen jobboldali befolyás alá kerül. Az ezzel kapcsolatos harcok idején csatlakozott a Szabad Szóhoz Bajcsy-Zsilinszky Endre, akinek nagy szerepe volt a lap visszaszerzésében. Jellemző adat az olvasóközönségnek a Szabad Szóhoz való ragaszkodására, hogy egyetlen felhívásra több mint 3000 előfizető küldte be év közepén 1941-es előfizetési díját, hogy az anyagi válság megoldásában segítsen.[12]

A politikai kilátástalanság mélypontján jelennek meg újra a Szabad Szó oldalain a kisgazdapárti politikusok — Nagy Ferenc, Varga Béla — cikkei. Az 1939 májusi választások után a Nemzeti Parasztpárt megalakulásával a Szabad Szó és a kisgazdapárti képviselők között korábban meglevő kapcsolatok megszakadtak. 1939 tavaszától decemberig a Szabad Szóban sem tőlük, sem róluk cikket nem közölnek. Az új közeledés jeleként 1939 karácsonyán jelenik meg Nagy Ferencnek egy írása a falusi önkormányzat hgyományainak felkeltéséről, jogainak biztosításáról.[13] A Kisgazdapárt válsága 1939 végén fokozódott, Eckhardt kilépése után a párt bomlani kezdett, baloldali politikusai újból keresték a kapcsolatot a Szabad Szó vezetőivel és olvasóközönségével. 1940. február 11-én vezércikkben közölték Varga Béla írását, melynek a

[7] Darvas József: Jegyzetek a faluszélről. Kelet Népe, 1940. júl.
[8] Darvas József: „Elvész a nép, amely tudomány nélkül való." Szabad Szó, 1940. okt.
[9] Veres Péter: Van-e remény? Szabad Szó, 1940. jún. 2. 3. l.
[10] Kovács Imre: Levél a Márciusi Frontról. Kelet Népe, 1940. 6. sz.
[11] Révai József: A népiesek széthullása. Új Hang (Moszkva), 1940.
[12] Bisztrai Farkas Ferenc szóbeli közlése.
[13] Nagy Ferenc: A falvak önkormányzata. Szabad Szó, 1939. dec. 24. 2. l.

két párt együttműködése és a parasztegység megteremtése szempontjából programadó jelentősége van.[14] Ennek a programnak a jegyében kapcsolódott a Szabad Szóhoz Bajcsy-Zsilinszky Endre, aki az előbb említett gazdasági jellegű problémák kapcsán cikkek megjelentetésén túl közelebbi kapcsolatba került a lappal, majd később vállalta főszerkesztői tisztjét is.

Bajcsy-Zsilinszky Endrének a népi írókkal személyi kapcsolatokban, társadalomszemléletben és ideológiában kezdetektől megvoltak a közös érintkezési pontjai. Féja Géza, Szabó Pál az ő szárnyai alatt indultak útnak az Előőrsben, mely a népies mozgalom szellemi előzményei közt igen fontos szerepet töltött be. Programjának, a Nemzeti Radikalizmusnak kidolgozásához ugyanaz a felismerés vezette, amely a népi írók mozgalmát létrehozta. Erényei és hibái — szociális érzékenysége illetőleg nacionalizmusa — egyek a népiekével s csak fokozataikban térnek el azokétól. Ellentmondásossága is ugyanazon forrásokból fakad, amelyek a népies mozgalmat is kétarcúvá tették. Bajcsy-Zsilinszky Endre a haladó 48-as nemesség kései utóda, nemzeti radikalizmusa a végig nem vitt polgári forradalom mulasztásait akarja jóvátenni, de 100 évvel később is a hiányzó radikális polgárság helyett. A radikalizmus általában a polgárság fegyvere, nálunk a polgári radikálisok szerepe 1918 októberével véget ér. A feudálkapitalista rend visszaállításával, a szocialista forradalom eredményeinek szétveretésével azonban a polgári forradalom 1918-ban kivívott eredményeit is lerombolták, a polgári radikalizmus legkiválóbb képviselői a kommunistákkal együtt emigrációba kényszerültek. Az ő elejtett zászlajukat emelte fel tíz évvel később Bajcsy-Zsilinszky Endre, radikalizmusa — osztályhelyzete, s a fasizálódó társadalom determináló hatása következtében —, ha ellentmondásosan is, az ő félbeszakadt munkájuk folytatása kívánt lenni. Az idáig vezető út azonban nem volt egyszerű. Áchim meggyilkolásához kapcsolódó családi emlékein, a világháborúban s a fehérterror csapataiban szerzett élményein keresztül végigélte osztálya teljes történelmi fejlődésének útját. Széchenyit, később Rákóczit, Kossuthot tartotta eszményképének, a világháború lövészárkainak kegyetlensége fejlesztette ki mély humanizmusát, Ady élménye keltette fel radikalizmusát. A szociális problémák és a radikalizmus iránti érzékenység életérzéssé, majd később politikai programmá osztályos társaiból (akikkel 1920-ban együtt indult „új világot teremteni") való kiábrándulása, s a 20-as évek végén a válság következtében a megoldatlan társadalmi problémák egyre erőteljesebb felszínre törése érlelte. A kapitalizmus általános válsága nálunk a feudálkapitalista rend legavittabb oldalait kezdte ki először. A 20-as évek végi ellenzéki csoportosulások (a Kisgazdapárt szervezkedései, Bartha Miklós Társaság, Szegedi Bethlen Gábor Kör, s a kommunista párt Parasztok Lapja körüli paraszt-párt szervezési kísérlete) mind az agrárkérdést, a magyar nagybirtok körüli problémákat feszegetik. Bajcsy-Zsilinszkynek szinte valamennyi csoporttal van valami kapcsolata, mindegyikre felfigyel, s csaknem valamennyire írásban is reagál. A Bartha Miklós Társaság felhívásai, közleményei az Előőrsben jelennek meg,[15] foglalkozik a csehszlovákiai és romániai magyar falukutató mozgalommal,[16] a kommunista párt falun végzett szervezéséről cikk jelenik meg lapjában,[17] a Népszavában 1930. aug. 1-én megjelent agrárprogrammal vezércikkben foglalkozik, s bár vitatja a szociáldemokrácia hivatottságát a falu problémáinak megoldására, megállapítja: „De meg kell mondani... bármilyen súlyos ellentmondásai, hibái és hiányosságai vannak a Népszavában megjelent agrárprogramnak, az még mindig nagyobbszabású és gazdagabb és fölöttébb sugallóbb erejű, mint akár a keresztény keresztyén kisgazda, földműves és polgári párt, illetőleg a kormány felerészben elavult, felerészben pedig véglegesen elárult programja, akár más polgári pártok majdnem teljesen hiányzó falupoliti-

[14] Varga Béla: Közös munkában a magyar népért! Szabad Szó, 1940. febr. 11. 1. l.

[15] A Bartha Miklós Társaság felhívása a munkássággal szembeállított magyar ifjúsághoz. Előőrs, 1928. 33. sz. 7—8. l.

[16] Bajcsy-Zsilinszky Endre: Ifjú magyarok innen és túl. Előőrs, 1930. ápr. 19. 16. sz. 1—3. l.

[17] Talpassy Viktor: A mai válság és a falu megszervezése. Előőrs, 1930. jún. 7. 11. l.

kája."[18] Az uralkodó osztály pártjait túl közelről ismerte ahhoz, hogy bármit is várjon tőlük, az újjászerveződő Kisgazdapártot is balról bírálta,[19] az új polgári, elsősorban ifjúsági csoportosulások mindegyikénél többet akart. Messzebbről jött, messzebbre is nézett, nemzetben gondolkodott, mindig mindent a nemzet egésze, az egész magyarság szemszögéből vizsgált. Osztályhelyzete megakadályozta abban, hogy a proletárszocializmust magáévá tehesse, s a maga osztálykorlátait úgy akarta általlépni, hogy semmilyen osztálykategóriát nem ismert el. A „társadalmi határokat leszűkítő" osztályfogalommal szembeállította a maga „nemzetközösség" eszméjét, a „modern nacionalizmust", amelyet elsősorban szociális tartalma és őszinte demokratizmusa különböztetett meg az uralkodó osztályok nacionalizmusától. „Újjászervezni az egész magyar nemzeti termelést, tőkés és szocialista hierarchiák helyébe a nemzeti élet egyetemes hierarchiáját."[20] Ilyen alapokon dolgozta ki Nemzeti Radikalizmus címmel megjelentetett programját, melyben szocialista és fasiszta elemek színes tarkasággal keverednek. Programja alapján 1930-ban pártot alapított, pártja azonban mindvégig elszigetelt jelensége a magyar közéletnek, nagy, országalakító terveit irreálisnak tartották. A népi írók toborzódásának kezdetekor egy ideig úgy látszott, hogy a népiesek az ő zászlajához csatlakoznak, 1932-ben induló új lapjában, a Szabadságban szinte az összes népi írókat (Féja Géza, Kodolányi János, Erdélyi József, Sinka István, Sértő Kálmán, Szabó Pál, Kovács Imre, Illyés Gyula) ott találjuk. A népi gondolat ekkor kezd divatossá válni, mint ennek egyik legfontosabb sajtóorgánuma, a Szabadság, rövid idő alatt széles tömegeket hódít. Ekkor veti első nagy hullámait az egyke vita, Bajcsy-Zsilinszky maga is országjáró körútra indul, Kodolányival és Talpassyval közös baranyai utazásából számos friss gondolatokat fölvető és nagy visszhangot verő riport születik. Ugyanakkor több oldalról is megkezdődött a népi értelmiség szervezése. 1934 tavaszán Németh László Debrecenben útnak indítja a Választ, s ugyancsak ebben az időben az Est-Lapok átadja Zilahynak a Magyarország c. napilapot, hogy a népi mozgalom keltette friss szellőket a Gömbös-kormány vitorláiba fogja. A Magyarország mint napilap biztos egzisztenciát jelentett belső munkatársai számára. Kodolányi állás nélkül tengődött, Féjának szintén veszélyben volt tanári állása, mindkettejüknek megváltás, hogy Zilahy maga mellé vette őket. Velük aztán odacsatlakoztak a többiek is, s Zilahy Új Szellemi Frontja nyomán szépen beeveztek Gömbös karjaiba. Gömbös szociálfasiszta programját realizálhatóbbnak vélték a Nemzeti Radikalizmus „irreális" célkitűzéseinél, Bajcsy-Zsilinszky a politika küzdőterén magára maradt, az 1935-ös választásokon pártja kudarcba fulladt.

Mindig történetietlen az olyan kérdésfeltevés, amely a múltba visszavetítve a meg nem történt események esetleges következményeit próbálja bogozgatni, s ez ennek a tanulmánynak egyébként sem lehet a feladata. Bajcsy-Zsilinszky pártjának, s a népi írók mozgalma összetalálkozásának lehetősége 1933—34-ben virtuálisan adva volt. Simándy Pál, aki maga is részese volt az akkori eseményeknek, a következőket írja erről: „A jóhiszeműség vitathatatlanul a nemzeti Radikális Párt oldalán mutatkozott. A két irányzat (Bajcsy-Zsilinszky és Gömbös — V. R.) közül kétségtelenül ez a párt lett volna jogosult arra, hogy a népi mozgalom reformtörekvéseit a hatalom eszközeivel megvalósítsa.[21]

[18] Bajcsy-Zsilinszky Endre: Agrárdemokrácia vagy szociáldemokrácia? Előőrs, 1930. aug. 9. 1—2. l.

[19] Bajcsy-Zsilinszky Endre: Amiről kevés szó esett Derecskén. Előőrs, 1930. júl. 5. 1—2. l. „Meg kell mondanom őszintén, hogy a derecskei népgyűlésen túlságosan kevés szó esett a földmunkásságról. . ." Radikális agrárprogramot követel tőlük, de indokai közt — s lapjának többi munkatársai ebben egyek vele — ennek valóságos szükségessége és elismertetése mellett elsősorban arra hivatkozik, hogy ellenkező esetben a szociáldemokrácia fogja meghódítani a falut.

[20] Bajcsy-Zsilinszky Endre: Előőrs. Előőrs, 1928. 1. sz. 1. l.

[21] Simándy Pál: Nemzeti Radikalizmus és a népiesek. — Kézirat.

Simándy Pállal Bajcsy-Zsilinszky Endre iránti mély tisztelete, s a népi írók akkori magatartásában Bajcsyval közös csalódottsága mondatja ki e szavakat, az 1935-ös választások előkészülete alatt közös álmuk, reményük foszlott szét, s az Új Szellemi Front jóvoltából Németh Lászlóval mondhatták volna ők is, „vetésünknek Gömbös Gyula lett az aratója". „Természetesen egyáltalán nem valószínű — írja ugyancsak fent idézett tanulmányában Simándy Pál —, hogy a nemzeti radikalizmus valaha is játszhatott volna ilyen szerepet... A történelmi események későbbi fejleményei megmutatták, hogy a harmadik-utas politikának nem lehettek esélyei Magyarországon."[22]

Különös „harmadik út" volt Bajcsy-Zsilinszkyé, álomnak nem kevésbé szép Németh Lászlóénál, de realitása sem sokkal több. A Nemzeti Radikális Párt nem tudott gyűjtőmedencéjévé válni a 30-as évek eleji progresszív törekvéseknek. A polgárság parasztpártnak tekintette — programja szerint valóban leginkább annak lehetett —, a parasztság közép és felső rétegei radikálisnak tartották — Gaál Gasztonban jobban bíztak —, a szociáldemokrata neveltetésű agrárproletariátus pedig dzsentrinek. Bajcsy-Zsilinszky egyénisége nem pártvezérségre termett, s nem volt készsége arra sem, hogy megfelelő vezetőgárdát gyülekeztessen maga köré. A népi írók kivétel nélkül mind tisztelték és nagyrabecsülték, de emberi egymásratalálásuknál mindig ott állt köztük Áchim halálának emléke. Bajcsy-Zsilinszky életét úgy is lehet tekinteni, mint egyetlen nagy áldozatot Áchim emlékének megkövetésére, a parasztság és általában a szegénység iránti odaadása úgy is magyarázható: a családja nevéhez fűződő súlyos bűnt akarta jóvátenni azáltal, hogy egy életre elkötelezte magát a szegénység felemeléséért folytatott harccal. Nem ő, Gábor nevű bátyja lőtte le Áchim Andrást, családi személyes sérelmektől vezettetve, de ő is ott volt, s közéleti szerepléseinél ezt sokszor felhasználták ellene. A népi írók és Bajcsy-Zsilinszky közt akkor borult el szinte véglegesen a barátság, amikor Féja Géza a Válaszban megjelentette Áchim L. András, a parasztkirály c. cikkét. Féja Géza úgy írta meg ezt a cikket, hogy azt is ki lehetett belőle olvasni, lehet, hogy Bajcsy-Zsilinszky volt a gyilkos, s növelte a vádat azzal, hogy személyét azonosította a koalíciós világ népnyomorító nagybirtokosai társadalmi rétegének képviselőivel, azzal a feudobarbarizmussal, amely Féja szerint Áchimban egy jobb Magyarország lehetőségét ölte meg. „Áchimban a tiszántúli forradalmi erejű parasztmozgalmat ölték meg, s Nagyatádi most már egyedül maradt a porondon. Holott 1918 októberére Áchim érkezett volna be. Ha abban az időben Áchim él, kommunizmus talán nem lett volna, de a földbirtokreform minden bizonnyal megtörténik. 1920-ra azonban már csak a dunántúli kisgazdamozgalom maradt életben, mely az esedékes történelmi feladatra teljesen képtelennek bizonyult, mivel elsősorban a kulák-rétegre támaszkodott."[23] Áchim valóban nagy alakja a magyar parasztmozgalomnak, de pártját már 1910-re szétzüllesztették, ő maga behódolt Ferenc Ferdinánd szociálfrázisainak,[24] s egyáltalán nem valószínű, hogy beváltja Féja Géza hozzáfűzött reményeit, ha életben marad is. Mindenképpen méltánytalan volt azonban a cikk Bajcsy Zsilinszky Endrével szemben, akit halálig megsebeztek vele, s ezek után személyileg még jobban elzárkózott a népi írók táborától.

Bajcsy-Zsilinszky Endre „egyetemes nemzeti" pártalakító kísérlete, melyben a népi írók az egyetemes nemzetnek csak egy meghatározott szektorát lettek volna hivatva képviselni,

[22] Uo.

[23] Féja Géza: Achim András, a parasztkirály. Válasz, 1937. 61—69. „Felelősségrevonás közben, 1913-ban, saját lakásán lőtte le, a *törvényes ítélet megállapításai szerint Zsilinszky Gábor*. Achimot a vele szembenálló társadalmi réteg halálra ítélte. Csak az volt a kérdés, hogy pillanatnyi hevületében kiből robban ki ez a társadalmi ítélet. Az Áchim-ügy tárgyalásán a város vezető lelkésze is azt vallotta, hogy ő is lelőtte volna Áchim Andrást. Nincs semmi kétség, *aki egy családi ügyből kijolyólag megölte*, talán egészen önkénytelenül, de a maga társadalmi rétegének ítéletét hajtotta végre, s tette után is azt érezte, hogy cselekedete nem egyéni tett volt, hanem engedelmeskedett saját közössége parancsolatának." (Kiemelés tőlem. V. R.)

[24] Pölöskei Ferenc: A koalíció felbomlása és a Nemzeti Munkapárt megalakulása. Bp. 1963. 51.

megbukott, pártjának rajta kívül csak egy mandátumot viselő képviselője volt (Csizmadia Lajos, Derecske). Erre magyarázatnak kevés, amit kortársai állítanak róla (nem volt gyakorlati politikus, híjával volt minden szervező készségnek, légvárakat épített), ha el is ismerjük, hogy programját nem az adott helyzethez, hanem vágyaihoz, a maga elképzelt eszményeihez mérte. Az uralkodó osztályok politikájával elsősorban az agrárkérdés megoldatlanságának alapján fordult szembe, Nemzeti Radikalizmusában olyan problémákat feszeget, amiket a klasszikus kapitalista fejlődés útján járó országokban a polgárság oldott meg. Nálunk a polgárság a kapitalizmus felemás fejlődése, a feudalizmussal való összefonódása következtében teljesen elvesztette érzékenységét mindenfajta, tehát a feudalizmus maradványaiból adódó szociális problémák iránt is. Balázs Béla mutatott rá „A középrétegek szerepe társadalmunk fejlődésében" c. könyvében arra, hogy a magyar polgárságnak a progresszív gondolatok, a polgári demokratizmus iránti immunitásának okai gyökereikben 1848 felemás lezárásához, 1867 kompromisszumához nyúlnak vissza. „A kiegyezés nemcsak a korlátozott polgári fejlődést indította meg Magyarországon, hanem a korrumpálásnak egy sajátos folyamatát is, a féleredményekkel, félelvekkel való korrupciót és szemfényvesztést." (Id. mű 42. p.) Magyarországon a polgári demokratizmus nem volt képes politikai hatóerővé fejlődni, még annyira sem, mint a fejlődésében nagyobb gátakba ütköző keleti (Lengyelország, Oroszország) és balkáni (Bulgária, Horvátország) államokban. A két háború közti magyar polgárság nagy része is csak a polgári szabadságjogok védelme, a fasiszta módszerek elleni tiltakozás jegyében állt szemben — többnyire passzív rezisztenciával — az uralkodó rezsimmel, s a magyar középrétegek nagy része a fasiszta eszmék melegágyává vált.

Kereste a kapcsolatot Bajcsy-Zsilinszky a munkássággal is, lapjaiban az Előőrstől kezdve mindig helyet kaptak a munkásírók és munkásokról szóló írások, de a proletárszocializmust sohasem ismerte el, s a 30-as évek közepén még a munkásosztálynak a társadalmi haladásban betöltött vezető szerepét sem. Ennek elismerése nélkül pedig a XX. században minden társadalomátalakító terv szükségszerűen utópiákhoz vezetett. Bajcsy-Zsilinszky Endre az „egyetemes nemzet"-re kidolgozott terveitől az egyes társadalmi rétegekből való fokozatos kiábrándulása során, 1920-tól a 30-as évek végéig egyre szűkebb területekre szorult, s csak a kommunisták vezette népfrontpolitikába való bekapcsolódása által, a nemzeti függetlenségért folytatott harcban vált az egész nemzet igazi érdekeinek kéviselőjévé, s egymagában is politikai tényezővé. A kommunistákkal való együttműködésig azonban csak 1939, helyesebben 1941 után jut el. 1935-től 1941-ig útja azonos a népi írók legnagyobbjaival. A Nemzeti Radikális Párt 1935-ös kudarca után beolvad a Független Kisgazdapártba, itt érlelődik meg benne új programja, az „Egyetlen út a magyar paraszt", amely teljesen a népi ideológia hatása alatt született. A paraszti nyomor megszüntetésének elodázhatatlan szükségességét szociális és fajbiológiai érveken túl elsősorban nemzetvédelmi szempontokkal indokolja. „Millió és millió hold földdel kell meggyarapítani a magyar paraszti nép létalapját és azonkívül sok minden egyébbel megjavítani sorsát, megkönnyíteni és szebbé tenni életét... mert a magyar *gondolatot*, a magyar szellemi életet, a *független magyar államot*... s velük a nagyszerű és Európa számára is pótolhatatlan *magyar történelmi hivatást*: csak ez az így megerősödő, önbizalmában megszilárduló, ellenálló és cselekvő erejében megsokszorosodó *magyar Paraszt mentheti meg*. Senki, senki, senki más!" (Kiemelések a szerzőtől.)

A legelsők egyike, akik idejében felismerték a német veszélyt, Gömbössel is német orientációjú külpolitikája miatt hadakozik, a magyar ellenállási mozgalomnak kezdettől fogva legnagyobb harcosa. Nem a fasizmussal állt szemben — az olasz fasizmussal mindvégig rokonszenvezett —, hanem a nemzet szuverénitását veszélyeztető németséggel, nem ideológiai, hanem történelmi (1848-as) alapon, s ebben a kérdésben sosem látott többet 48-as elődeinél. Harcolt minden olyan eszmeáramlat vagy politikai kísérlet ellen, amely a legkisebb mértékben is veszélyeztette a magyarság Kárpát-medencei független állam gondolatát, s kétségbe vonta itteni vezető szerepre való hivatottságát. Szemben állt Pethőék, Szabó Zoltánék „legitimizmus-

sal fertőzött" Szellemi Honvédelmével is, a köztük levő ellentét azonban lényegében 1848 és 1867 megoldásmódjának különbsége, s nemesi, archaikus pátoszú nacionalizmusa a látszólagos ellentét ellenére közelebbi rokonságban állt a Magyar Nemzet-beli polgári nacionalizmussal, mint a Szabad Szó körüli fiatal baloldali népiek osztályharcos függetlenségi eszméjével. Emberi nagysága, elhivatottságába vetett hite és önmagával szemben megkövetelt következetessége azonban erőt adott számára, hogy ideája — korszerűtlensége ellenére is — a legkorszerűbb, legnemesebb magatartás belső ihletőjévé válhatott, egészen a mártírum vállalásáig. Külpolitikai koncepciója a magyarság „középduna-medencei történelmi hivatásá"-ra épült, a szomszéd népekkel szembeni demokratizmusban Kossuth konföderációs tervét sem érte el. Fejtegetései közben gyakran elsodorta a retorikai hév, cikkei úgy hatnak, mintha nem olvasná, hanem szónoki emelvényről hallgatná az ember. Ennek ellenére külpolitikájának németellenességéből adódó kétarcúsága következtében sok a reálpolitikában alkalmazható pozitív vonása volt. A legkövetkezetesebben általa propagált Varsó—Budapest, majd később, a Balkán-Szövetség körüli tervek idején a Balkánra is kiterjesztett Varsó—Budapest—Belgrád-tengely az Antant által is támogatott terv volt, megvalósulását azonban ugyanaz az ideológiai alap tette lehetetlenné, amelynek védelmében született. A nacionalizmus mint eszme csak megkülönböztetésre képes, és sohasem válhat népek közötti összefogó erővé. Nagy forrongások idején a történelem egyértelmű válaszokat követel, az ellentmondásokat összehangolni, egymással szemben álló tendenciák fölött egyensúlyt tartani eszmék, népek dúló viharai közt lehetetlenség.[25] Bajcsy-Zsilinszky Endre nem ismerte fel a revíziós politika veszélyeit, szükségszerű következményeit, hitt abban, hogy egy szociális reformokkal erejében megújult Magyarország a nagy világégés közepette önmagában is megtarthatja szuverenitását minden hatalmakkal szemben. Egy ilyen Magyarország megvalósítását Telekitől remélte, akinek külpolitikai törekvéseit messzemenően támogatta, belpolitikában, szociális kérdésekben azonban egyik legkíméletlenebb bírálója volt,[26] a függetlenség biztosítása érdekében ál- és félmegoldások helyett valóságos reformokat — elsősorban földreformot — követelt tőle. „Mohács példázza a bukást, mert a magyar nép nem volt ott a nagy erőpróbán. És a 48/49-es szabadságharc példázza két világhatalommal — az osztrákkal és az orosszal szemben is egy évig helytálló, nagyszerű ellenállásunkat... Mert Kossuth fölszabadította idejében a jobbágyság bilincseiből a magyar föld népét..."[27]

Az idézet Bajcsy-Zsilinszky Endrének az első Szabad Szóban megjelent cikkéből való, s nagyjából fedi a kisgazdapárti baloldal akkori politikai állásfoglalását, a tipikus harmadikutas programot. A népi írók mozgalma kb. ebben az időben jutott mélypontjára. A Márciusi Front visszavonhatatlanul széthullott, a második nagy kísérlet, a parasztpárti szervezkedés lehetetlensége is erre az időre vált véglegesen nyilvánvalóvá. A Szabad Szóban és a Kelet Népében a főhangsúlyt ebben az időben a szövetkezetügy és a népfőiskolák szervezésének kérdése foglalja le, a Móricz hirdette „Hagyd a politikát, építkezz!" jelszónak ez adta belső tartalmát.

[25] Történészek feladata kikutatni, úgy van-e valóban, de hogy az 1940 tavaszától az Antant, Szovjetunió, Törökország, a balkáni államok és Magyarország között megindult diplomáciai tárgyalásokból nem született meg a délkelet-európai németellenes antifasiszta blokk, abban nagy szerepe volt a bécsi döntésnek is.

[26a] „A jószándék meg is van, senki sem vonhatja kétségbe, hogy kormányunk jóval komolyabban veszi a szociális kérdést, mint elődei. Tisztességes és derék szándékú pl. a legutóbb megalkotott családvédelmi törvény. De ennek a törvénynek és általában kormányunk szociálpolitikájának az az alapvető hibája, hogy keveseknek nyújt és nyújthat segítő kezet. Holott olyan szociálpolitikára, olyan földpolitikára volna szükség, amely a népmilliók életszínvonalának emelését célozza és munkálja." Bajcsy-Zsilinszky Endre: A mi mindennapi kenyerünk. Szabad Szó, 1940. aug. 11. 1. l.

[26b] Nagy Istvánhoz, 1941. márc. 27-én írt leveléből: „A miniszterelnöknek ellenzéke vagyok szociális vonatkozásokban, de el kell ismernem, hogy egyébként gerincesen és magyar hűséggel teljesíti kötelességét." Közli Nagy Magda a Válaszról írt monográfiájában.

[27] Bajcsy-Zsilinszky Endre: Kossuth Lajos nyomdokain. Szabad Szó, 1940. júl. 28. 3. l.

Voltak gyakorlati eredményei is ennek a mozgalomnak, a külföldi példák tanulmányozásán[28] és propagálásán túl is. Németh László komoly gesztusa, mellyel Törökvész úti villáját felajánlotta egy alakítandó parasztkollégium céljaira, az elméleti vitákról a gyakorlati megvalósítás feladataira fordította a figyelmet. A Szabad Szó külön rovatot nyit „Írók lázadása" címmel, melyben közli az írók és a paraszti olvasók e tervet támogató leveleit és anyagi felajánlásait.[29] A szövetkezet-szervezés terén is a gyakorlati problémákkal foglalkozott a Szabad Szó. Bírálta az államilag támogatott, kapitalista jellegű ál-szövetkezeteket (Hangya, Országos Központ Hitelszövetkezet), népszerűsítette és segítette a parasztság autonóm szervezkedésen alapuló, jól működő szövetkezeteit (Hanza, Galánta).[30] Ez a mozgalom azonban lényegében visszavonulást jelentett a politika területéről, de így is hamarosan csődbe jutott. A népfőiskolákat az állam saját gondjaiba vette, a szövetkezeti szervezkedést pedig betiltotta.[31] Ennek az útnak a jellegéről és lehetőségeiről Erdei Ferenc mondta ki a döntő szót, amikor a makói szövetkezetekről írt cikkében arra a megállapításra jutott, hogy igazi szövetkezeti mozgalom csak egy új társadalmi rend keretében épülhet ki[32]

Hogy 1940-re a népi írók fő célkitűzései ilyen területekre korlátozódtak, az az utak elbizonytalanodását, a célok kicsivé zsugorodását tükrözte. Ebben a depolitizált hangulatban Bajcsy-Zsilinszky Endre aktív politikai szereplése, határozott külpolitikai koncepciója, s különösen Magyarország függetlensége érdekében folytatott harca, az általános határozatlanságban határozott politikai irányt jelentett, a nagy nemzeti célok szem előtt tartását, a kis dolgoknak a nagy ügy felőli szemléletét, az új világra való csendes felkészülés, az átmentés jelszavával szemben az aktív politikai harc bátor vállalását. Nehéz idők jártak ekkor Európa felett. A németek nyugati villámháborúja sikerének tetőpontján állt, Hollandiát, Belgiumot már lehengerelték, a francia népfront összeomlott, Párizst elfoglalták. Ausztria, Lengyelország, Csehszlovákia német iga alatt nyögött, a Balkánért folytatott politikai harc ekkor volt a legkiélezettebb. Úgy látszott, semmi sem vethet gátat a hitleri fasizmus hódításainak, mindenki visszahúzódott, biztos fedezéket keresett, ahol biztonságban ki lehet várni az elkerülhetetlen vihar végét, de Bajcsy-Zsilinszky nem húzódott vissza, vállalta a harcot. Reménytelen, Don Quijote-i küzdelem volt, amit Bajcsy-Zsilinszky magára vállalt? Végső céljait tekintve az volt, eszményképét, a Szent István-i Magyarországot egy ezredévnyi fejlődés tette időszerűtlenné, de példamutató, lelkiismeretfelrázó volt az általános tehetetlenségben eltespedtek számára maga a harc, a szüntelen lobogás, amellyel a magyarságot meg akarta menteni a német veszéllyel szemben.

A Szabad Szót azzal a céllal vette át, hogy a függetlenségi eszmének a nemzeti összefogás alapján tömegbázist teremtsen. Nagy Ferenccel és Simándy Pállal együtt az érlelődő népfrontpolitika jegyében csatlakoztak az agrárszocialista tendenciákkal indult laphoz. Cikkeik 1940. június végétől jelennek meg a Szabad Szó oldalain, s Darvas József, Kovács Imre egyidejű

[28] Legtöbbet a holland és dán szövetkezetekkel foglalkoznak, de helyet kapnak a Szovjetunió szövetkezeteiről írt cikkek is (Kovács Imre: Szovjetunió mezőgazdasága. Kelet Népe, 1940. 2. sz.) Kovács Imrének 1940 nyarán könyve jelent meg ilyen címmel.

[29] Írók lázadása. Szabad Szó, 1940. márc. 17. 1. és 3. l.; márc. 24. 1. l.; márc. 31. 1. l. ápr. 7. 1. l. Közlik, hogy Németh László Móriczhoz írt nyílt levele után Illyés Gyula 600 P-t, Sárközi György 200 P-t, Boda Gábor szobrászművész 300 P-t ajánlott fel a parasztkollégium céljaira. A Szabad Szó olvasói közt valóságos gyűjtőmozgalom indult, voltak parasztok (pl. Rácz András, Csikai László Tiszaladányról), akik pénz híján terményeket ajánlottak fel.

[30] Szövetkezetet a falunak. Szabad Szó, 1940. jan. 14. 1. l. Árpád Géza: Parasztszövetkezeteket! Szabad Szó, 1940. ápr. 21. Boldoczky Mihály: Néhány lépés a cselekvés felé. Szabad Szó, 1940. júl. 14. 3. l.

[31] Kovács Imre: Az igazi szövetkezeti gondolat. Szabad Szó, 1940. nov. 17. 3. l. „Parasztságunk új szövetkezetek alapítására nem kap engedélyt, tehát csak a meglevő szövetkezetek újjászervezésével és a szövetkezeti gondolat érvényesítésével lehetne a jövőben az új lehetőségeket kihasználni és a fejlődést szolgálni."

[32] Erdei Ferenc: Szövetkezeti Napló. Kelet Népe, 1938. okt. 10. 275—281. l.

háttérbevonulásával itteni szereplésük a Nemzeti Parasztpárt radikális, helyenként agrárszocialista irányvonalával szemben a kisgazdapárti politika erősödését, bizonyosfokú jobbratolódást jelentett. De programjuk — amit a revízióhoz, jelen esetben az erdélyi kérdéshez való viszonyuk, s a kormányhoz és Horthy személyéhez fűzött illúzió tett ellentmondásossá — még mindig progresszívebb volt az összes polgári orgánumok és politikai csoportosulások, sőt, ebben az időben bizonyos kérdésekben még a Népszava programjánál is. Progresszivitását a szociális kérdések megoládásának sürgető követelése és az ország függetlenségének védelme adja. 1940. okt. 13-án jelentette be Szabó Pál az olvasóknak, hogy a falusi dolgozók összefogása jegyében a Szabad Szó az eddigieknél szélesebbre tárja kapuit, s a megnövekedett feladatok elvégzésére új szerkesztő bizottság alakult.[33] Főszerkesztő Bajcsy-Zsilinszky Endre, felelős szerkesztő Szabó Pál, szerkesztőségi tagok Simándy Pál és Kovács Imre. Ugyanebben a számban jelent meg Bajcsy-Zsilinszky Endre „Beköszöntő" c. vezércikke, melyben a „befelé szabad, kifelé független Magyarország" jelszó jegyében az olvasók előtt körvonalazza a megvalósítandó feladatokat: „Egy szép, kiegyensúlyozott, lelkében és társadalmi berendezésében megújhodó, befelé szabad, kifelé független, hatalmas Magyarország lebeg szemeink előtt. Olyan Magyarország, melyben békében és egyenjogúságban, sőt egymás iránt való szeretetben él a magyarság a nem magyar nemzetiségiekkel, de a magyarság világos és határozott vezetése alatt. Csak az ilyen Magyarország vállalhatja és töltheti be nemzetünknek ezeréves elsőségével járó nagy európai szerepét a Kárpátok őrizte Középső Dunavölgyében."[34]

A program a „Helyünk és sorsunk Európában" c. művének alapkoncepciója (írását kb. ebben az időben fejezhette be), mindent ennek szemszögéből vizsgált, a Szabad Szóban ezután megjelent cikkeiben azonban a nagy összefüggések fejtegetései fölött napirendre tér, s a napi politikai eseményekhez kapcsolódva elsősorban a szociálpolitikai kérdésekhez szól hozzá.[35] A központi helyet ezekben a parasztság érdekvédelme foglalja el, következetesen leleplezi Teleki szociális intézkedéseinek toldozó-foldozó jellegét, s álmegoldásaival „A mi szociálpolitikánk" címmel egy általános érvényű programot állít szembe.[36] Különösen élesen bírálja Telekit a földreform szabotálásáért, amit úgy akar megoldani, hogy csak „erős és nemzeti egzisztenciák kezébe kerüljön a föld." Bajcsy-Zsilinszky Endre erőteljesen tiltakozik a földkérdésnek megint csak az agrárproletariátus kijátszásával való megoldása ellen, s a kisemberek számára követeli a földet.[37]

A Szabad Szó átvételétől kezdve 1940. végéig majdnem minden szám vezércikkét ő írta meg, de ezen túl a lap belső életébe, szerkesztési munkálataiba gyakorlatilag nem kapcsolódott bele, a szerkesztőségi vitákban, szervezési és egyéb kérdések megoldásában Simándy Pál képviselte, aki vele együtt jött a laphoz, s amikor a szerkesztő bizottság formálisan is újjáalakult, Kovács Imrével a segédszerkesztői funkciót töltötték be. Simády Pál — eredeti nevén Gombos Ferenc — a 30-as évek elején, a Nemzeti Radikális Párt fölfelé ívelő korszaka

[33] Szabó Pál: Új feladatok felé. Szabad Szó, 1940. okt. 13. 1. l.

[34] Bajcsy-Zsilinszky Endre: Beköszöntő. Szabad Szó, 1940. okt. 13. 1. l.

[35/a] Bajcsy-Zsilinszky Endre: Alkotmányreform vagy birtokreform. Szabad Szó, 1940. okt. 20. 1. l.: Követeli, hogy a kormány megfelelő földbirtokpolitikai törvényt dolgozzon ki, melynek alapján a földreformot végrehajthatják, az sokkal fontosabb és előbbrevaló, mint az alkotmányreform.

[35/b] Bajcsy-Zsilinszky Endre: Az új költségvetési év. Szabad Szó, 1940. dec. 15. 1. l. A költségvetést a dolgozó kisemberek igényei szempontjából bírálja: „. . . szerettük volna, ha a köztisztviselők régi fizetésének visszaállításával párhuzamosan a nagy dolgozótömegek a parasztság, a munkásság és a kisiparosság jólétének emelésére is történt volna hasonló hatalmas lépés."

[36] Bajcsy-Zsilinszky Endre: A Család és Népvédelmi Alap munkája. — A mi szociálpolitikánk. Szabad Szó, 1940. jan. 26. 1. l.

[37] Bajcsy-Zsilinszky Endre: Mi lesz a földműves szegénységgel? Szabad Szó, 1940, dec. 22. 1. l.

idején került közelebbi kapcsolatba Bajcsy-Zsilinszky Endrével. Kapcsolatuk az évek során őszinte barátsággá mélyült, mindvégig közösek voltak eszményeik, esetleg csak azok valóraváltásának módjában, a lehetőségek optimistább, ill. kritikusabb mérlegelésében lehettek véleményeltérések közöttük. Jól ismerte a falu nyomorát, élete értelmét az ennek megszüntetése érdekében folytatott harcban látta. „Apostolkodása a magyar nép szociális fölemelésének szolgálatában — írja róla Bajcsy-Zsilinszky Endre — időben talán valamennyiünket megelőzte, s nekem magamnak jobbkezem volt a régi, még az én szerkesztésem alatt állott Szabadságnál." A paraszti származású, költői lelkületű kálvinista pap már fiatalon elkötelezte magát a nép jobb sorsáért folytatott harccal, s tudatosan vállalta az „Elnémult Harangok" Simándy Pál-jának misszióját. 1919-ben szószékről hirdette a szegények igazát, a Tanácsköztársaság után börtönbe került. „Ott, a börtön fenekén nagyon szomorú igazságokra jöttem rá. Megértettem, hogy ha valakinek hite van, bűnös az; hogy ha valakinek álmai vannak, méltó az ítéletre. Hogy az ilyen felé mindig azt kiáltják testvérei: Ott jön az álomlátó, öljük meg őt. Hiába hát húzni a harangokat. Nem jönnek az emberek a hívő harangok szavára, mert félnek a hittől és az álomlátástól. Félnek, hogy bűnösöknek találtatnak, ítéletre vonatnak. És ők nem akarnak ítéletre kerülni."[38]

Kiszabadulása után csehszlovák emigrációba kényszerült, ahol a 20-as évek elején a fasiszta terror elől odamenekült polgári magyar értelmiség szellemi életének egyik erjesztője, majd Győry Dezsővel a Sarlós-mozgalmat életre keltő eszmék elindítója lett. 1933 elején került vissza Budapestre, s a Bajcsy-Zsilinszky lapja körül toborzódó népi írókhoz csatlakozott. „A nemzeti radikálisok körében éreztem leginkább otthon magamat én is, jóllehet, politikai programjával nem mindenben értettem egyet és a párt agitációs és szervező munkájától távol tartottam magam. Hasonlóképpen írásaimat is a Szabadságban helyeztem el legszívesebben."[39] Az idézet nagy vonalakban kifejezi az írónak az akkori társadalmi mozgalmakban elfoglalt helyét és a hozzájuk való viszonyát is. Gondolatvilága, társadalom- és világképe legközelebb a Nemzeti Radikalizmushoz, s a vele rokon népiességhez állt. A politikai és társadalmi továbbhaladás módját illető célkitűzésekben egy volt velük, de hogy nyilvános politikai szerepre sem akkor, sem később nem vállalkozott, az nem annyira a részletkérdésekben felmerülő különvéleményből, hanem sokkal inkább szerény, visszahúzódó egyéniségéből fakadt. A népi írók mozgalmát, íróinak útját kezdetektől éberen követi, csaknem minden nagyobb vitába beleszól, s az érvek racionális boncolgatásánál nemcsak a támadókat tűzi irónikus tolla hegyére, de a józanság, az elvhűség mérlegére veti az egyes népi írók gondolatait, műveit is.[40] Általában a jobboldallal szemben hadakozik a népi írók mellett. Ez történt a Szabad Szóhoz való kapcsolódása idején is, amikor Bajcsy-Zsilinszkyvel együtt védik meg a népi írókat Oláh Györgyék (Egyedül Vagyunk) fasiszta támadásával szemben.[41]

A Szabad Szónál betöltött szerepe leginkább a lap szervezési és szerkesztési munkálataiban, politikai arculatának kialakításában merült ki. Cikket nem sokat írt. Levelezett az olvasókkal, szervezte az írókat a cikkírásra, s a beküldött írásokat válogatta, igazgatta a lap terjedelmének és szellemének megfelelően. Bajcsy-Zsilinszky Kovács Imre hatásának ellensúlyozására delegálta maga helyett a szerkesztőségbe. Ami cikke a Szabad Szóban megjelent, abból az események reális mérlegelésére való törekvés, az őszinte változtatni akarás, s a nemzet

[38] SIMÁNDY PÁL: Levél az apámhoz. 1923. — Siralmak könyve. Lučenec — Losonc, 1928. 8

[39] SIMÁNDY PÁL: Nemzeti Radikalizmus és a népiesek. Kézirat.

[40] Ld. pl.: SIMÁNDY PÁL: „. . . Kérdéssel nem lehet ezen segíteni." (Illyés Gyula: Lélek és kenyér.) Független Magyarország, 1941. ápr. 15. 7. l. SIMÁNDY PÁL: Csizma az asztalon, vagy Falukutató kém jelentése a Városból. — Független Magyarország, 1941. jún. 3. 2. l.

[41] BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE: Méltatlan vádaskodás a magyar írók ellen. Független Magyarország, 1940. aug. 19. 3. l. SIMÁNDY PÁL: Népi írók és a politika. Szabad Szó, 1940. aug. 25. 3. l.

függetlensége és szabadsága iránti féltő szorongás hangja csendül ki. Nem teljesen idegen tőle Bajcsy-Zsilinszky Endre eszméje a magyarság „közép-dunamedencei vezetőszerepét" illetően, de a nacionalizmus, a fajmagyarkodás a maga környezetében is divatos túlzásaitól mindig távol tartotta magát. Amikor az EPOL (Egészségpolitikai Társaság) meghirdeti „20 millió magyart!" jelszavát, a meglevő 10 milliónak követel emberséges életet: „... tisztában kell lennünk, hogy a népszaporodás kérdését nem lehet megoldani egy nagyszabású országrendezés nélkül."[42] Az erdélyi területek visszacsatolásakor Balázs Ferenc munkásságának felidézésével a szociális tennivalókra figyelmeztet.[43] „Himnusz és Szózat" c. cikkében Kölcsey és Vörösmarty életművéből a társadalmi és nemzeti szabadságért folytatott harc összekapcsolását emeli ki mint aktuális mondanivalót. Ennek jegyében kapcsolódott a polgári értelmiség közt az elsők egyikeként a Kommunista Párt népfrontpolitikájához, s bár nézeteiben a kommunizmus eszméjével teljesen azonosulni sohasem tudott, felismerte, hogy a magyar nemzet sorskérdéseit teljességükben összefogni, érdekeit következetesen képviselni, átalakulásának problémáit megoldani, nemzeti függetlenségét megvédeni csak a proletariátus pártja képes, s bár a proletárszocializmushoz való viszonya — különösen ami a szocializmus és a kultúra viszonyát illeti — afféle goethei pozitív szkepticizmuson alapul, a népfrontpolitika sajtóvitájának kibontakozása idején mégis egyértelműen a proletariátus mellett foglal állást.[44] A Szabad Szóban megjelent utolsó két cikke hitvallás Bajcsy-Zsilinszky Endre mellett.[45] A Nemzeti Radikalizmust megjelenése tizedik évfordulóján úgy ünnepli, mint akkor is aktuális programot, mint a magyar társadalom kérdéseinek a proletárforradalom tévedései és az ellenforradalmi rendszer bűnös szociális érzéketlensége közt a végleges megoldás lehetőségét. 1941. elején a Tiszántúlhoz ment, a református szellemiségű, a nemzeti parasztpártinál mérsékeltebb, de a kisgazdapártinál radikálisabb debreceni népi írók és politikusok közt valószínűleg jobban a saját talaján érezhette magát, mint a néha provinciális kisgazdapártiság, a sokszor túlságosan is magasan lángoló radikalizmus és a proletárszocializmus ütközőpontjának posztján.

Simándy Pál távozása idején Bajcsy-Zsilinszky Endre is egyre kevesebb cikket publikál a Szabad Szó oldalain. Ebben az időben Magyarország az uralkodó körök hintapolitikájának következtében egyre reménytelenebb helyzetbe kerül, gazdasági függetlenségét lényegében még a győri program meghirdetése idején elvesztette, 1940. végére már a politikai függetlenség látszatát is nehezen tudja tartani. Függetlenségünk megőrzésére utolsó reményként lebegett még a bizonytalan lehetőségek közt a magyar—jugoszláv és esetleg —bolgár németellenes blokk megteremtése, amihez az Antant támogatását is várták. Bajcsy-Zsilinszky Endre mindent elkövet Teleki külpolitikájának sikere érdekében, de hiába írták alá 1940. dec. 13-án Belgrádban a magyar—jugoszláv barátsági szerződést, a Balkán s vele Magyarország sorsa 1940. őszére eldőlt, a megindult német fasiszta áradatot esetleg még egy ideig feltartóztatni lehetett volna, de megállítani már nem. 1940. október végén a német tankok Magyarországon keresztül vonultak Romániába, nov. 21-én Magyarország csatlakozik a német—olasz—japán egyezményhez, 1941 márciusában ebben Bulgária is követi, ápr. 6-án Hitler parancsára a németek, ápr. 10-én Horthy parancsára a magyar csapatok megindították a támadást az egyedül ellenálló Jugoszlávia ellen.

Teleki öngyilkossága tragikus záróakkordja Bajcsy-Zsilinszky külpolitikai koncepciójának is, s a sors kegyetlen iróniája, hogy könyve, a Helyünk és sorsunk Európában, mely annak eszmei előkészítője kívánt lenni, szinte napnyi pontossággal éppen arra az időre jelent meg, amikor megvalósítási lehetősége Kelet-Európa hitleri hordák általi lerohanása következtében

[42] Simándy Pál: „Húszmillió magyar." Szabad Szó, 1940. szept. 1.
[43] Simándy Pál: Emlékezés egy erdélyi halottra. Szabad Szó, 1940. szept. 8. 3. l.
[44] Simándy Pál: Az alkotószellemnek szabadságot. Független Magyarország, 1941. szept. 29. 2. l.
[45/a] Simándy Pál: A „Nemzeti Radikalizmus" 10 éve. Szabad Szó, 1940. dec. 22.
[45/b] Simándy Pál: Helyünk és sorsunk Európában. Szabad Szó, 1941. ápr. 6. 1. l.

végérvényesen megszűnt. Bajcsy-Zsilinszky Endrét ezek az események mélyen megrendítették, már korábban kezdődött elszigetelődésében szinte teljesen magára maradt. 1941 márciusától nem vett részt a Független Magyarország szerkesztésében — márc. 1-től a lapot átadta Mihályfinak —, s bár a Szabad Szó főszerkesztői tisztét megtartotta, cikket ide se írt többet.

Ebben a mélységesen válságos helyzetben keresték fel Bajcsy-Zsilinszky Endrét a Népfront szervezése kapcsán az erdélyi kommunisták. 1940 őszén a Kommunista Párt Észak-Erdélyi Tartományi Bizottsága határozatot hozott a KMP-hez való csatlakozásra, szervezeteinek — melyek az 1940. tavaszi konspirációs válság idején a tömeges letartóztatások következtében erősen meggyengültek — és népfrontszervező munkájának támogatására.[46] Ennek az akciónak keretében 1941 elején erdélyi munkások és kisiparosok Bajcsy-Zsilinszky Endrét levélben felkérik, legyen segítségükre, hogy a Szovjetunióból hazatérő 48-as zászlókat Kolozsvárott a március 15-i ünnepségen bemutathassák. A népfrontmozgalomban való együttműködéshez nemcsak Bajcsy-Zsilinszky 48-assága s a függetlenségért folytatott harca szolgáltatta az alapot. 1928-tól világosan nyomon követhető írásaiban, hogy tudatosan kereste a munkásosztállyal a kapcsolatot, ez azonban 1941-ig csak a lapjainál szereplő néhány munkásíróra terjedt ki, s itt is csak személyes jellegű maradt.

A Magyarországi Munkásegyesületek Szövetsége (ismertebb nevén: Szakszervezeti Tanács) 1940 januárjában nyilatkozatot tett közzé,[47] melyben az összes társadalmi erőket együttműködésre hívja fel a független Magyarország, az új társadalmi és gazdasági rend megteremtésére, s Bajcsy-Zsilinszky örömmel üdvözölte a munkásság dekrétumát,[48] célkitűzéseinek helyességét messzemenően elismerte, ami lényegében egyértelműen a népfrontpolitika vállalását jelentette. Az együttműködés gyakorlati előkészítése érdekében a szervezett munkásság részéről Bajcsy-Zsilinszky Endre felé az első konkrét közeledés jele a kolozsvári munkásság levele, mely a németekkel szembeni függetlenségünk megtartásáért folytatott harc kudarcának egyre nyilvánvalóbbá válása idején, a legmélyebb depresszióban új remények felcsillanását jelentette számára. „A levél szíven ütött. Íme: száznál több kolozsvári munkásnak, kisiparosnak és alkalmazottnak eleven — sőt másoknál elevenebb — gondja a szabadságharc hazatérő zászlóinak illő fogadtatása és megünneplése." írja a levéllel kapcsolatban a Független Magyarországban megjelent cikkében.[43] Az erdélyi levél aláírói közt szerepel Nagy István munkásíró is, aki az Észak-Erdélyi Tartományi Bizottság határozata értelmében azt a feladatot kapta, hogy a Népszava és a Nyugat mellett vegye fel a kapcsolatot a Szabad Szó szerkesztőségi körével, s a lap munkájába bekapcsolódva képviselje és propagálja a népfrontmozgalmat.[50] A Szovjetunióból hazatérő zászlók megünneplésének szervezése ügyében Bajcsy-Zsilinszky Nagy Istvánnal több levelet váltott,[51] ezek rendkívül tanulságos módon tükrözik akkori álláspontját, emberileg is nehéz helyzetét, a magyar államférfiakhoz (Teleki, Horthy) és a szervezett munkásághoz való viszonyát. „Ebből a levélből azt is látom (Nagy István levelére utal), kivel van dolgom, de azt is, mennyire igazam volt Bethlen előadásának kritikájában, s azt is, milyen tragikus dolog ezekben a nehéz időkben, a magyarságnak éppen azt a két legértékesebb törzsét látni félreállítva, amelyre igazán magyar kultúrát lehetne építeni: a parasztságot és a munkásságot. Itt élünk egy szörnyű idegen nyomással szemben tehetetlenül, mert nincsen tömegerő,

[46] Erről bővebben ld.: A magyarországi munkásmozgalom 1939—1945-ig és PI archívum A. IV. 27/108.

[47] A Szakszervezeti Tanács nyilatkozata a magyar szervezett munkásság céljairól. Népszava, 1940. jan. 24. 3. l.

[48] Bajcsy-Zsilinszky Endre: Közvetítő indítvány a magyar munkáskérdésben. Független Magyarország, 1940. jan. 29. 3. l.

[49] Bajcsy-Zsilinszky Endre: Magyar proletárok. Független Magyarország, 1941. febr. 17. 5. l.

[50] Nagy István szóbeli közlése K. Nagy Magda lejegyzésében.

[51] Bajcsy-Zsilinszky Endre Nagy Istvánhoz írott két levelét teljes szövegével közli K. Nagy Magda a Válaszról írt monográfiájában.

amely a nyomást visszautasítani tudná. Irígykedve nézek délszláv szomszédainkra, akik lám épen azoknak a hatalmas tömegerőknek öntudatos, éber és áldozatkész föllépésével tudnak nyomatékot és színt és presztizst adni és szárnyakat és jövőt: a maguk mélyről fakadó népi és nemzeti politikájának."

Bajcsy Zsilinszky Endre e szavaival a függetlenségi harc sikertelenségének alapvető okaira, a magyar uralkodó rendszer antidemokratizmusának és antiszociális politikájának — mellyel a magyar nép széles rétegeit kizárta a politikai közéletből, s a nagy nemzeti ügy iránt érdektelenné tette — súlyos bűneire mutatott rá, s ebből önmaga számára úgy vonta le a következtetést, hogy teljes szívvel melléállt a munkásosztály harcához, Magyarország függetlenségének kivívása érdekében vállalta a legkövetkezetesebb együttműködést a kommunistákkal. Cikkeket írt a népfrontpolitika demonstrációját jelentő Népszava-számokba, tagja volt a Történelmi Emlékbizottságnak, s a kommunisták legjobbjaival az önfeláldozásig küzdött a fasizmus barbársága ellen. Neve zászló volt, a függetlenségi harccal, a népfrontpolitikával való azonosulást jelentette, ilyen értelmű szimbólumként jelent meg a Szabad Szó fejlapján, egészen az utolsó számig.

Рожа Варга

ЭНДРЕ БАЙЧИ-ЖИЛИНСКИ И НАРОДНИКИ

Радикальная партия, руководившаяся Эндре Байчи-Жилински одной стороны и Мартовский Фронт с Национальной Крестьянской Партией и писатели-народники с другой — представляли два направления «политики третьего пути», имеющих много общих черт в период между двумя мировыми войнами. Обе группировки исходили в своей политической программе из отрицания диктатуры пролетариата, из тяжелого положения крестьянства и из неразрешенности аграрного вопроса. С конца 20-ых годов Эндре Байчи-Жилински в отличие от предыдущи принял на себя активную роль сопротивления. Под заглавием Авантард он основал политический еженедельник, который стал одно время рупором Деже Сабо, но в то же время представил возможность печататься и писателям-народникам, начинающим свою деятельность, в их числе Фейе, Палу Сабо, Йожефу Эрдейи и Кодоланьи. В 1930. Эндре Байчи-Жилински создал Национальную Радикальную партию, к которой в 1933—4 гг. примкнули писатели-народники, организирующиеся в то время, посредством журнала Сабадшаг. В 1935. г. партия Байчи-Жилински, сулящая большие надежды, потерпела провал в последствии нового духовного фронта Гембеша. Сотрудничество между Байчи-Жилински и «народными писателями» прервалось и возобновляется лишь тогда, когда Байчи Жилински по инициативе Коммунистической партии и ее политики широкого народного фронта вступает в союз за защиту национальной независимости с Национальной Крестьянской Партией.